

UDK

UDC

911.5:512.8 (497.12—18—04)

GIBANJE PREBIVALSTVA IN SPREMINJANJE DEMOGRAFSKE STRUKTURE V OBMEJNIH PODROČJIH SEVEROVZHODNE SLOVENIJE

Borut Belec*

Uvod v problematiko

Sestavek obravnava demografsko dinamiko v obdobjih med l. 1953 do 1961 in 1961—1971, spreminjanje zaposlitvene strukture prebivalstva ter preseljanje gospodinjstev v obdobju 1961—1971 (1, 2) v obmejnih področjih Severovzhodne Slovenije (v nadaljevanju SVS). V to regijo smo uvrstili ozemlje občin Ravne na Koroškem, Dravograd, Gornja Radgona, Murska Sobota in Lendava, od občin Radlje ob Dravi in Maribor pa le območje severno od Drave, pri čemer smo izločili krajevne skupnosti mesta Maribor.

Posamezni demografski procesi se z odmikom od meje precej neenotno spreminjajo in jih je težko pasovno opredeliti. Določene demografske značilnosti se ponekod pojavljajo v sorazmerno ozkem obmejnem pasu, drugod pa zajemajo obsežnejše regionalne enote. Značilen primer večje razširjenosti specifičnih demografskih procesov je Prekmurje. Hkrati vnašajo manjši obmejni centralni kraji bistvene modifikacije v splošne značilnosti obmejnega pasu, zaradi česar se posamezni obmejni sektorji razlikujejo ne le »globinsko«, tj. z oddaljenostjo od meje, temveč tudi podolžno ali pasovno. Raziskava je zato uvodoma na osnovi nekaterih demografskih značilnosti in posebnih kriterijev opredelila tako obmejne kot manj razvite obmejne krajevne skupnosti (3, 7, 9). Analiza demografskih gibanj je potrdila bolj ali manj tradicionalne razlike širšega prostora SVS. Glede intenzivnosti procesov deagrarizacije in urbanizacije pa so se znova izluščile tri dokaj heterogene pokrajine: Koroška, Slovenske gorice in Prekmurje.

Kot statistične enote smo uporabili krajevne skupnosti (4).

1. Dinamika prebivalstva v obdobjih med l. 1953—1961 in 1961—1971

V obmejnih področjih SVS je živelo leta 1971 204.467 prebivalcev. To število se od leta 1953 ni bistveno spremenilo. Štetje je v tem letu registriralo 197.598 ljudi, leta 1961 pa 200.517. Rast prebivalstva je dosegla v obdobju 1953—1961 komaj 1,4 % in v obdobju 1961—1971 2,1 %, kar je

* Dr., hab. izr. univ. prof., profesor pedagoške akademije, Pedagoška akademija v Mariboru, Mladinska 9, 62000 Maribor, YU.

bilo močno pod republiškim poprečjem in sicer za 5,8 % oziroma 8,5 %. V občinah Ravne, Dravograd, Gornja Radgona in Murska Sobota je prevladoval depopulacijski tip prebivalstvene rasti, ki pa je prehajal v občinah Lenart, Lendava, Radlje (del) in Maribor (del) v tip izrazite depopulacije (5, 57—59).

V obdobju 1961—1971 so populacijsko stagnirala obsežna obmejna področja, kot celota pa občina Murska Sobota. Na Goričkem je prebivalstvo v veliki večini krajevnih skupnosti (v nadaljevanju KS) nazadovalo od 2,6 % do 15 %, v obmejnem pasu z Avstrijo je pretežno stagniralo, v območju Murske Sobotne pa se je zgoščevalo in je poraslo za več kot 15 %. Enak demografski proces kot na Goričkem smo ugotovili tudi v občini Lendava, ki bi jo lahko uvrstili v območje stalnega demografskega nazadovanja, čeprav je bilo v zadnjem popisnem obdobju demografsko gibanje ugodnejše in je bila opazna težnja k stagnaciji. K območjem z neugodnim demografskim gibanjem bi lahko šteli tudi občino Lenart, ki jo označuje stalno rahlo demografsko nazadovanje. Nasprotno kaže tendenco rahlega demografskega naraščanja občina Gornja Radgona, kjer je prebivalstvo v coni živahnejše gospodarske aktivnosti (Radenci) poraslo za več kot 15 %.

Obmejni predeli občin Maribor in Radlje, ki zavzemajo skrajne zahodne Slovenske gorice in pretežni del Obdravskega mejnega hribovja, so kazali tendenco depopulacije, saj je prebivalstvo (brez mesta Maribor) v obdobju 1953—1961 še poraslo za 6,7 %, med letom 1961 in 1971 pa je nazadovalo za 1,6 % oziroma je stagniralo. Zmerno se je povečalo le v KS z gospodarsko aktivnejšimi centralnimi kraji, tako v KS Ceršak in Sladki vrh, Zgornja Kungota in Duplek, drugod pa je stagniralo ali nazadovalo. Iz tega sklepamo, da so bili urbanizacijski vplivi v širši obmestni coni Maribora zelo šibki. Celo KS Pesnica in Šentilj s pomembno prometno vpadnico sta le stagnirali, enako tudi KS Kamnica.

Občini Dravograd in Ravne na Koroškem sta predstavljali v populacijskem gibanju značilno izjemo, saj sta bili edini področji v obmejnem pasu SVS, v katerih je prebivalstvo kot celota od leta 1953 naraščalo, čeprav je tukajšnja že dalj časa trajajoča industrializacija izzvala močno koncentracijo prebivalstva v dolinah in depopulacijo hribovitega sveta. Tako je poraslo prebivalstvo občine Dravograd v obdobju 1953—1961 za 6,5 % in Raven za 15,2 %, v obdobju 1961—1971 pa v občini Dravograd za 8,4 % in občini Ravne za 12,7 %.

Med predalpskim in subpanonskim svetom so se torej v značaju demografske dinamike pojavljale značilne razlike. Višje, redkeje naseljeno in prometno težje prehodno obmejno dravsko hribovje je izkazovalo odseljevanje ljudi v tamkajšnje dolinske zaposlitvene centre ali njih bližino. Proces industrializacije je povzročil poklicno preseljevanje prebivalstva in praznjenje agrarnega prostora, pri čemer se je oblikovala značilna socio-ekonomska divergenca med dolinskim in hribovitim svetom. Nasprotno je v gosteje naseljenem in še močno agrarnem obmejnem svetu Slovenskih goric, ravnine ob Muri, na Goričkem in v Lendavskih goricaх odseljevanje prebivalstva zajelo celovitejši prostor, hkrati pa so nanj

vplivale drugačne družbenogeografske razmere. Zaradi pomanjkanja zaposlitvenih kapacitet si je namreč moralo tukajšnje odvečno kmetijsko prebivalstvo iskati zaposlitve v neagrarnih dejavnostih zunaj ožje domače regije, drugod po Sloveniji ali v zamejstvu. Do določene mere so delovno silo uspeli absorbirati le občinski centri ali nekateri centralni kraji, posebno Murska Sobota, Lendava, Gornja Radgona in Radenci, ki so izkazovali (vštevši ožjo okolico) pozitivno demografsko dinamiko in živahno dnevno migracijo, medtem ko sta bili za njihova širša območja značilni stagnacija in nazadovanje.

Razlika med demografskimi procesi v zahodnem in vzhodnem obmejnem svetu se je kazala tudi v vlogi zdomstva, ki je bilo na vzhodu mnogo izrazitejše. Tako ni bilo v treh koroških občinah niti ene KS z več kot 10 % zdomcev v razmerju do aktivnega prebivalstva, v Slovenskih goricah pa je njihovo število hitro naraščalo in doseglo višek v Prekmurju. V občini Murska Sobota je bilo KS z manj kot 10 % zdomcev 13; bile so značilno koncentrirane v vplivnem območju občinskega središča, v pretežnem delu Goriškega in v lendavski občini pa KS z manj kot 10 % zdomcev sploh ni bilo. Iz KS Grad je bilo leta 1971 zaposlenih v zamejstvu 445 zdomcev (18,8 % aktivnega prebivalstva), Kuzme 347 (20,7 %), Rogaševcev 335 (18,4 %), Gornjih Petrovcev 284 (14,6 %), Srednje Bistrice 324 (22,3 %), Črenšovec 274 (17,7 %) in Turnišča celo 627 (23,9 %). Pristavim naj še, da je odpadlo na obmejna področja SVS 12.025 ali 26,6 % vseh slovenskih zdomcev, ki so predstavljali 11 % aktivnega prebivalstva, v občini Lendava celo 16,8 %.

2. Premiki v strukturi prebivalstva po dejavnostih v obdobju 1961—1971

Obmejna področja SVS, posebno tista na vzhodu, je označeval visok delež kmetijskega prebivalstva. V celoti je bilo leta 1971 zaposlenega v primarnih dejavnostih 50 % aktivnega prebivalstva (v SRS 25,5 %), v sekundarnih 21,9 % (SRS 36,9 %), v terciarnih 10,5 % (v SRS 20 %) in kvartarnih 5,2 % (SRS 11,1 %). Kategorije »izven dejavnosti«, »neznano« in »zdomci« so zajemale 12,4 % aktivnega prebivalstva (v SRS 6,5 %). V primerjavi z republiškimi vrednostmi so bile torej obmejne regije SVS socio-ekonomsko relativno slabo razvite. Delež agrarnega prebivalstva je bil v poprečju še vedno zelo visok, proces deagrarizacije pa počasen. Čeprav zavzemajo te regije le 8,9 % površine Slovenije, je prišlo nanje kar 25,8 % vseh zaposlenih v primarnih dejavnostih in le 7,8 % zaposlenih v sekundarnih, 6,8 % v terciarnih in 6,2 % v kvartarnih dejavnostih SRS. To razmerje se je v primerjavi z letom 1961 še celo poslabšalo, saj je bilo takrat v obmejnih področjih SVS zaposlenih v primarnem sektorju 24 %, v terciarnem 7,1 % in kvartarnem 6,8 % vsega aktivnega prebivalstva. Delež sekundarnega sektorja se je le neznatno povečal (od 7,7 % na 7,8 %). Zaradi počasnega razvoja terciarnih in kvartarnih dejavnosti je ostala gospodarska struktura zelo enostranska, kar je ob drugih dejavnikih samo še prispevalo k relativnemu zaostajanju obmejnih področij SVS za splošnim gospodarskim razvojem Slovenije.

V procesu deagrarizacije se je glede dosežene stopnje preslojevanja kmečkega prebivalstva izoblikovalo več regionalnih enot. V zahodnem, industrializiranem koroškem delu obmejnih področij se je delež kmečkega prebivalstva znižal najmočneje, saj je bilo v občini Ravne v primarnih dejavnostih leta 1971 zaposlenih le še 12 % aktivnega prebivalstva. Tudi v občini Dravograd je znašal ta delež samo 22,9 %. Že v obmejnem delu radeljske in mariborske občine je dosegel okoli 35 %, proti vzhodu pa se je močno stopnjeval. Klasična agrarna struktura s tradicionalno kmetijsko proizvodnjo se je tu zaradi skromnih možnosti za razvoj neagrar- nih dejavnosti in zapoznele sodobne gospodarske aktivnosti še marsikje ohranila. Med subpanonskimi obmejnimi področji je imela še najnižji delež kmetijskega prebivalstva občina Gornja Radgona (50,5 %), v Prekmurju se je ta delež gibal okoli 60 %, v občini Lenart pa je znašal celo 65,2 %. Tipično agrarno strukturo lahko zasledimo celo nedaleč od Maribora (6, 151), kar je ponoven dokaz za relativno šibke učinke tega mesta v njegovem zaledju.

Proces deagrarizacije je bil v obdobju 1961—1971 najintenzivnejši v občinah Dravograd, Radlje (del) in Maribor (del), kjer se je število kmetijskega prebivalstva zmanjšalo za okoli 37 %, sledijo občine Ravne (za 26,5 %), Gornja Radgona (za 24,3 %), Lenart (za 22,2 %), Lendava (za 17,9 %) in Murska Sobota (za 15,2 %). Vse razen prvih treh so pod republiškim poprečjem zmanjšanja števila zaposlenih v primarnem sektorju, ki je znašalo 26,8 %.

Število zaposlenih v sekundarnih dejavnostih se je v poprečju povečalo za 40,6 % (SRS 38 %), v terciarnih za 13,8 % (SRS 18,2 %), a v kvartarnih samo za 4 % (SRS 15,7 %).

3. Spremembe socialne strukture gospodinjestev v obdobju 1961—1971

Število gospodinjestev je v obmejnih področjih SVS poraslo v obdobju 1961—1971 za 1680 ali 3,3 %, kar je precej pod republiškim poprečjem 12,4 %. Od 52.595 gospodinjestev v letu 1971 je odpadlo 48 % na nekmečka, 24 % na mešana in 28 % na kmečka gospodinjestva. Tudi to razmerje v primerjavi z republiškim poprečjem ni bilo ugodno, saj je prišlo v SRS na nekmečka gospodinjestva kar 75,9 %, na mešana 13,8 % in na kmečka le 10,3 % vseh gospodinjestev. Od leta 1961 se je število nekmečkih gospodinjestev v SVS povečalo za 42 % (v SRS za 39,8 %), število mešanih za 12,4 %, medtem ko je število kmečkih nazadovalo za 32,9 %. Proces socialne in ekonomske preobrazbe kmečkih gospodinjestev v mešana je torej bil tu še vedno v fazi, ko je število mešanih gospodinjestev naraščalo, kar je nedvomno dokazovalo zapoznelost demografskih procesov in je bila posledica šibke gospodarske dinamike (prim. 7, 41; 8, 66). V SRS se je nasprotno delež mešanih gospodinjestev v obdobju 1961—1971 zmanjšal in to za 19,9 %.

Območja z bolj ali manj močnim nazadovanjem števila mešanih gospodinjestev so se oblikovala le okoli zaposlitvenih centrov, najbolj značilno na Koroškem, kjer je upadlo njihovo število v vseh treh občinah: v ravenski za 12,7 %, dravograjski za 23,7 % in radeljski (del) za 7,5 %.

Pridružilo se jim je obmejno področje občine Maribor z njihovo stagnacijo. V prometno odmaknjenem višjem svetu, pa tudi v teh občinah, je delež mešanih gospodinjstev naraščal, podobno kot v še močno agrarnem subpanonskem svetu. V občinah Lenart in Gornja Radgona je bila intenzivnost tega pojava največja, saj so porasle v prvi mešana gospodinjstva za 54,4 %, v drugi pa za 49,6 %. Prekmurski občini sta se glede značaja preseljanja gospodinjstev razlikovali. V občini Murska Sobota se je kategorija mešanih gospodinjstev povečala za 10,8 %, medtem ko je v lendavski občini stagnirala. Zmanjševanje števila mešanih gospodinjstev na severnem Goričkem je bilo povezano z odseljevanjem njihovih članov v razne zaposlitvene centre, predvsem v območje Murske Sote (glej karto).

Sklep

Obmejna področja Severovzhodne Slovenije označujeta stagnacija in nazadovanje prebivalstva z izjemo občin Ravne in Dravograd. Predalpski in subpanonski obmejni svet pa se bistveno razlikujeta tudi po drugih demografskih značilnostih. V prvem je industrializacija povzročila poklicno preslojevanje prebivalstva in depopulacijo hribovitega agrarnega prostora, pri čemer se je izoblikovala izrazita socio-ekonomska divergenca med dolinskimi in hribovitim svetom. Na subpanonskem vzvodu je bil delež agrarnega prebivalstva mnogo višji, saj je bil proces deagrarizacije zaradi zapoznelega sodobnega družbenoekonomskega razvoja šibak. Odvečno kmečko prebivalstvo se je zaposlovalo pretežno zunaj domače regije, odtod pojav izrazitega zdomstva.

SPREMEMBE ŠTEVILA MEŠANIH (DELAVSKO-KMEČKIH) GOSPODINJSTEV
V OBMEJNIH KRAJEVNIH SKUPNOSTIH SEVEROVZHODNE SLOVENIJE
MED LETOMA 1961 IN 1971

MOVEMENT OF THE POPULATION AND CHANGING OF THE
DEMOGRAPHIC STRUCTURE IN THE FRONTIER AREAS OF
NORTH-EAST SLOVENIA

- 1 Rast mešanih gospodinjstev za 50,1 % in več
Growth of mixed households for 50.1 % and more
- 2 Rast mešanih gospodinjstev za 25,1 do 50,0 %
Growth of mixed households for 25.1 to 50.0 %
- 3 Rast mešanih gospodinjstev za 2,6 do 25,0 %
Growth of mixed households for 2.6 to 25.0 %
- 4 Stagnacija mešanih gospodinjstev + 2,5 do - 2,5 %
Stagnation of mixed households + 2.5 to - 2.5 %
- 5 Zmanjšanje mešanih gospodinjstev za 2,6 do 25,0 %
Diminution of mixed households for 2.6 to 25.0 %
- 6 Zmanjšanje mešanih gospodinjstev za 25,1 % in več
Diminution of mixed households for 25.1 % and more

Bibliografija — Bibliography

1. V sestavku povzemam skrajšano nekatera poglavja iz skupinske raziskovalne naloge »Problemi obmejnih področij Slovenije«, Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, 1976.
2. Podatki popisov prebivalstva leta 1953, 1961 in 1971.
3. Vladimir Bračič, Opredelitev obmejnega območja v Severovzhodni Sloveniji po krajevnih skupnostih. Problemi obmejnih področij Slovenije, I. faza, Obmejna območja v Severovzhodni Sloveniji, Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, 1976.
4. Kartografska obdelava krajevnih skupnosti v SRS, Inštitut Geodetskega zavoda SRS, Ljubljana, junij 1975, leto 2, št. 2.
5. Milan Natek, Osnovni tipi rasti prebivalstva v Sloveniji, Geografski vestnik XLVII, Ljubljana, 1975.
6. Božidar Kert, Socialno-geografski procesi v občini Lenart kot primer razvoja nekaterih agrarnih regij Severovzhodne Slovenije, Geographica Slovenica 2, Maribor, 1975.
7. Vladimir Klemenčič, Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji, Geografski vestnik XL, Ljubljana, 1968.
8. Marijan Klemenčič, Socialna in ekonomska struktura mešanih delavsko-kmečkih gospodinjstev na kmečkih gospodarstvih (Problem mešanih gospodinjstev v Sloveniji), Geografski vestnik XLVI, Ljubljana, 1974.

MOVEMENT OF THE POPULATION AND CHANGING OF THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE IN THE FRONTIER AREAS OF NORTHEASTERN SLOVENIA

Borut Beleć

The frontier areas of North-East Slovenia are characterized by a stagnation and retrogression of the population. During the period from 1953 to 1961 the inhabitants hardly increased for 1.4 % and during the period from 1961 to 1971 for 2.1 %. Several territories have become demographically empty, especially those in the Sub-Pannonian land. The inhabitants moderately increased only in the Pre-Alpine frontier land, which has been characterized by an intensive process of industrialization, lasting already for some length of time. But the Pre-Alpine and the Sub-Pannonian lands differ essentially in other demographic characteristics too. In the former the population has undergone a quick professional shift and has been leaving the hilly agrarian places, and this caused a formation of an explicit socio-economic divergence between the lowland and the highland. In the Sub-Pannonian East the part of the agrarian population is much higher, for because of the belated modern socio-economic development the deagrarianization has been weak. The surplus of peasant inhabitants have occupied themselves mostly outside their home regions, elsewhere in Slovenia or abroad, from there the appearance of explicit working emigration. The moderate development of tertiary and quaternary activities, the one-sided economical structure, the weak urban influences of Maribor, the still dominating growth of the number of mixed households, the aging of the population and the unsatisfactory educational structure are characteristic indicators of a lesser socio-economic development of the frontier areas here and of their relative backwardness to the general economic development of Slovenia.